

DOI: 10.18427/iri-2016-0035

A szenzoros integráció megvalósulásának feltételei a terápiás foglalkozáson. Az önaktualizáció spirális folyamatán alapuló megfigyelés tapasztalatai

Nagyné Klujber Márta

Eszterházy Károly Főiskola Neveléstudományi Doktori Iskola

klujber.marta@ektf.hu

A szenzoros integráció fogalma Anna Jane Ayres (1920-1988) munkássága révén vált ismertté világszerte és Magyarországon egyaránt. A problémakört napjainkban új fogalmi keretben a *szenzoros feldolgozás zavaraként* definiálják (Sensory Processing Disorder) (Miller et al., 2007). Ayres (1972) a tanulási zavarokkal összefüggésben vizsgálta jelentőségét, ugyanakkor ennek kezelésére létrehozott terápiás elvei más területeken is alkalmazásra kerülnek, úgy, mint a gyógypedagógiai, az ergoterápiás¹, a pszichoterápiás, illetve a logopédiai munkában.

Magyarországon a szenzoros integrációs ismeretek az akkreditált továbbképzések mellett a gyógypedagógus képzésbe épülnek be (alap- és mesterképzési szinteken) (Reményi et al., 2014), így a (gyógy)pedagógiai folyamatként való megközelítése sajátos értelmezési keretet jelent az alapvetően *idegtudományi gyökerű* (Szvatkó, 2002) terápia szempontjából. A szenzoros integrációs terápia pedagógiai aspektusai, így a foglalkozások vezetése, tervezése, a gyermek-terapeuta/pedagógus interakciói, vagy az eszközválasztás módja is elemzés tárgya lehet a pedagógiai, gyógypedagógiai tudatosság növelése céljából. A tanulmány címében szereplő *terápiás foglalkozás* elnevezés is a téma pedagógiai jellegű megragadásának szándékára utal, amely a folyamatelemzést (legyen az pszichoterápiás vagy gyógypedagógiai fejlesztési célú) a neveléstudományi kutatások szemléletmódjával közelíti meg. A terület fontosságát támasztja alá az is, hogy a 2003-as Szenzoros Integrációs Konferencián „*a terapeuták magatartása, kezdeményező-vezető vagy kísérő szerepe*” kiemelt téma volt (Reményi et al., 2014).

A tanulmány célja bemutatni a szenzoros integráció spirális folyamatát leíró elméleti modelljére alapozott megfigyelési szempontsor kidolgozási folyamatát, illetve kipróbálásának eredményeit. Az eredmények feldolgozását a Noldus Observer XT program segítségével végeztem. A szenzoros integrációs terápiás foglalkozások megfigyelésekor a szenzoros integráció megvalósulásának feltételeit vizsgáltam németországi² ergoterapeuták munkájában.

¹ Munka/foglalkozásterápiát végző szakemberek megnevezése. Mivel kutatásom egy németországi terápiás intézményben zajlott, így az ergoterápiát a Deutscher Verband der Ergotherapeuten által végzett képzési feltételekkel értelmezem. A szervezet internetes elérhetősége: <https://www.dve.info/der-dve.html>

² A központban a TÁMOP-4.2.4.B/2-11/1-2012-00011 projekt keretében Campus Hungary ösztöndíjprogramban tett rövid tanulmányút során nyílt lehetőségem az adatfelvételle.

A kutatás elméleti háttérének bemutatása

A pedagógiai folyamat elemzése

A tanulás-tanítás hatékonyabbá válásában közreműködő hatásrendszert a pszichológiai és a neveléstudományi munkák számos oldalról vizsgálják eltérő tanulás, illetve személyiségértelmezések mentén. Ezek részleteinek bemutatása nem célt, ugyanakkor illusztrálják azt a sokszínűséget, amely lehetővé teszi a folyamatok több, eltérő szempontból való újragondolását. Ez pedig különösen indokolt a szenzoros integrációs terápiák kapcsán, mivel különböző tudományok és szakmák metszéspontjában található. Ezzel magyarázható alkalmazási területeinek sokféle is.

A pedagógiai folyamatok közvetlen megfigyelése a neveléstudomány területén az osztálytermi keretekben vált gyakorlattá. A létrejövő megfigyelési szempontsorok, jel- és kategóriarendszerek segítségével a tanári hatékonyságot, interakciókat, illetve a tanulók teljesítményét befolyásoló tényezőket kutatták (például az IEA osztálytermi környezetvizsgálatai) (Falus, 2004).

A kisgyermekkorra érintő vizsgálatokban a szülő-gyermek interakció megfigyelése pszichológiai vizsgálódás érdeklődési körébe tartozik ugyanúgy, ahogy a hatékony terápiás kommunikáció és segítő beszélgetések vezetése, vagy akár a térelrendezés kérdései, ugyanakkor gyógypedagógiai, fejlesztő pedagógiai vonatkozásban hasonló vizsgálatokra nem találunk példát.

A tanulmány célja tehát a gyógypedagógiai fejlesztés, terápiás ellátás keretében is alkalmazott szenzoros integrációs terápia belső folyamatainak az önaktualizáció megvalósulása szemszögéből történt megfigyeléséből származó tapasztalatok leírásával egyrészt hozzájárulni a foglalkozások hatékonyságát elősegítő tényezők feltárásához, valamint vizsgálni a foglalkozások elemzésének lehetőségeit személyközi kontextusból.

A szenzoros integráció néhány értelmezése

A szenzoros integráció fogalma egyrészt a környezeti hatásokhoz való alkalmazkodás feltételének tekinthető: „*az a képesség, amellyel szervezzük és feldolgozzuk a különféle érzékelési csatornákból származó információkat, majd ezeket kapcsolatba hozzuk egymással, szintetizáljuk, hogy azoknak megfelelő adaptív válaszokat adjunk (mozgásos válaszok, beszéd, mentális folyamatok)*” (Jászberényi, 2007). Másrészt Oláh (2006:150) a „*pillanatról pillanatra való megfelelés*”-ként nevezi meg, míg Szvatkó (2002) a terápia oldaláról megközelítve írja, hogy „*az agyműködés környezeti ingereket szervező képességét jelöli, azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen az adaptív mozgásválasz megszülethet.*”

Gyarmathy (1998) csoportosításában a tanulási zavarok okait vizsgáló perceptuo-motoros irányzatnál helyezi el, amely szerint a „*funkciók elégtelen integrációjának következménye a tanulásban mutatkozó zavar* (Hallahan & Cruickshank, 1973). Az észlelési és mozgási rendszerek összerendezettsége hiányzik, a vizuális folyamatok nem tudnak jól strukturált mintákat nyújtani a motoros tevékenység számára.” Az irányzat képviselői között említi Jane Ayres-t, aki az érzékleti ingerek integrációjának zavarával, illetve Brigitte Sindelart (Affolter irányvonalán), aki a rész-képességek nem megfelelő működésével magyarázza a problémákat. Emellett az észlelés és a mozgás összeköttetését hangsúlyozza Marianne Frostig, aki kifejezetten az észlelési, perceptuális területek javítását szorgalmazza (Gyarmathy, 1998).

Az önaktualizáció spirális folyamata

A humanisztikus pszichológia meghatározó fogalma az önaktualizáció (Maslow, 2003; Rogers, 2008), az intrinsik motiváció egyik forrása. Pléh (2012) a pozitív pszichológia fogalmi előzményei között említi. Kutatásom elméleti háttérét egy fogalmi modell alkotja, amelyet a szenzoros integráció leírására Fischer-Murray-Bundy (1991) foglalt össze Jane Ayres munkásságára és a korszerű pszichológiai ismeretekre alapozva. A magyar nyelvű szakirodalomban a modell az „önmegvalósítás spirális folyamataként” került eddig bemutatásra (Szvatkó, 2002; Jászberényi, 2007), ugyanakkor jelen tanulmányban a folyamat leírására az *önaktualizáció* megnevezést használok az önmegvalósítás maslowi fogalmától való elkülöníthetőség biztosítására.

A spirálmodell a pszichés és az idegrendszeri momentumokat együttesen ábrázolja: „*egyidejűleg tartalmazza a testben, idegrendszerben zajló fiziológiai eseményeket és azok érzelmi és mentális reprezentációit*” (Szvatkó, 2002), amely a környezetből való visszacsatolások révén az egyén *újra való nyitottságát* teszik lehetővé, melyet a kutatás során a fogalom definíciójaként veszek alapul (1. ábra).

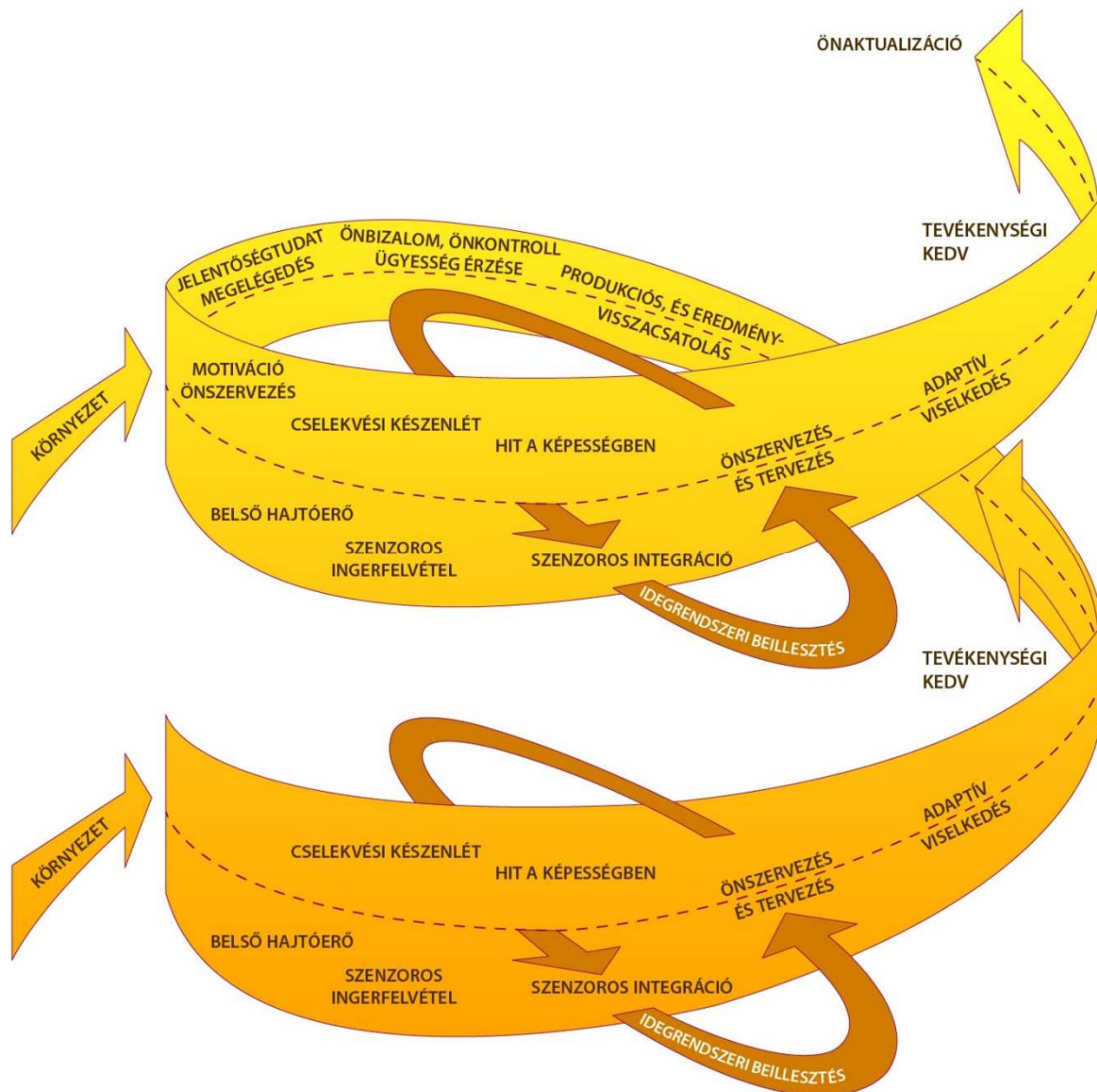
Az érzékleti ingerek felvétele körkörösén összekapcsolódik azok beépítésével, amely az idegrendszeri folyamatok következtében a viselkedés tervezését és szervezését irányítja, és ami a környezetből (a saját testből és a létrehozott változásból, eredményből) származó visszacsatolások révén adaptív (tervezett, szervezett és a körülményekhez igazított) viselkedésben nyilvánul meg. A rendszer szerint a pszichés összetevők egymásból következően épülnek (vagy fordulhatnak vissza a kedvezőtlen hatásokra). A belső hajtóerőből és a tevékenységre való készenléti állapotból kiindulva a kompetencia, az abba vetett hit, hogy valamit képesek vagyunk elérni, teljesíteni, annak megtapasztalásán keresztül, hogy egy tevékenységgel sikerült megbirkózni, építi az önbizalom, az önkontroll, az önszabályozás szerveződését, amely újabb motivációt biztosít az új tapasztalatok megszerzéséhez. Ez vezet az önaktualizációhoz, mely az egyén olyan állapota, amelyet Varga és Szvatkó (1993) „*a jövőbe mutató önmegvalósításnak*” nevez, „*amely elősegíti a szervezet további érését, szerveződését, integráltságát*”.

A spirális értelmezése rendszerszemléletű, amely nyitott, tehát „*képes az önszabályozásra, önszerveződésre és önmaga megváltoztatására*” (Jászberényi, 2007:26).

A kutatási probléma és a célok meghatározása

Az önaktualizáció spirális folyamatának leírása a jól működő rendszer fogalmi modellje, kérdés azonban, hogyan történik a szenzoros integráció zavarával küzdő gyermekek esetén. Hogy megfelelő pedagógiai tudatossággal lehessen támogatni a folyamatot, a kutatás célja egy, az önaktualizáció spirális folyamatának elméletére épülő megfigyelési szempontrendszer kidolgozása és tesztelése, a kategóriák tartalmi pontosítása volt.

1. ábra. Az önaktualizálás spirális modellje (Schaefgen, 2007; Scheepers, 2006 alapján)

A kutatás fő kérdései között szerepelt, hogy az önaktualizáció spirális folyamatának mely elemei, ezek milyen viselkedésben, illetve milyen kommunikációs csatorna használatával figyelhetők meg a terápiás folyamat során.

A kutatás módszereinek bemutatása és ütemezése

A kutatás során az önmegvalósítás spirális folyamatáról írt szakirodalmak feldolgozása segítségével a folyamat összetevőinek értelmezését követően egy megfigyelési szempontsor kidolgozása történt meg. A szempontsor kategóriáinak pontosításához ergoterapeutákkal készített interjúk, valamint általuk tartott foglalkozások megtekintéséből származó adatok járultak hozzá.

A tanulmány a szempontsor kipróbálásának tapasztalatait tartalmazza, amely két szenzoros integrációs terápiás foglalkozás megfigyeléses elemzésével történt 2015. február és május hónapjában. A megfigyelés videóra rögzített felvételek utólagos

elemzésével zajlott, amelyeket egy németországi terápiás központban a szülői és az intézmény hozzájárulásával végeztem el.

A videófelvételeket a Noldus Observer XT programban létrehozott séma alapján kódoltam be, majd az eredményeket statisztikai feldolgozással értékeltem. A számszerűsíthető adatok (egy tevékenység időtartama, előfordulása különböző szűrők alapján) feldolgozásakor átlag és gyakoriság számítására került sor. Emellett tartalmi elemzést végeztem. A vizsgálatban a gyermek viselkedését irányító tényezőket (például akaraterő, a képességekbe vetett hit), illetve a terapeuta viselkedésének (támogat, kezdeményez vagy megfigyel) a gyermeki tevékenységre való hatását figyeltem meg.

A kutatás hipotézisei

A kutatás alapvető feltételezése szerint *egy-egy foglalkozáson megfigyelhető az önaktualizációs folyamatot alkotó elemek megjelenése, amelyek egymásra épülve észlelhetők a gyermek viselkedésében.* Vélhetőleg azonban ezen viselkedések többségében *nem verbálisan, közvetetten megfigyelhető módon jelentkeznek,* azonban a terapeuta folytonos dialógusban van a gyermekkel, így *visszacsatolásai szorosan követik a gyermek cselekedeteit.* A visszacsatolások változatos formái *viselkedésváltozást eredményeznek a gyermek tevékenységében (saját testből származó, eredményből származó és külső visszacsatolás), amelyet adaptív viselkedés követ.*

A minta kiválasztása

A megfigyelt foglalkozások kiválasztásában fő szempont volt, hogy tapasztalt, szakmailag tudatos szakember vezesse. Így mindkét ergoterapeuta minimum tíz éves tapasztalattal, valamint szenzoros integrációs terápia végzéséhez megfelelő képzettséggel rendelkezett.

A megfigyelt gyermekek szenzoros integrációs zavar esetén alkalmazott terápiában részesültek. A foglalkozások eltérőek voltak – a résztvevő gyermekek érdeklődéséhez és a terápiás célok megvalósításához alkalmazkodva: a fiú (5 éves) egy terápiás szobában szivacsokból építkezett, míg a lány (7 éves) egy fürdőszobában csúszdázott a foglalkozás alatt. Így tehát a különböző tevékenységek lehetőséget adtak a megfigyelési szempontok érvényességének kipróbálására.

A megfigyelési szempontsor és a kódolási sémák alakulása

A megfigyelési szempontsor kidolgozásának alapját az önaktualizáció spirális folyamatának elmélete biztosította, az abban szereplő pszichés és kognitív jelenségeket összegyűjtve egy jegyzőkönyv mintát készítettem, mely az egyidejű megfigyelés során alkalmas volt az *idő*, a foglalkozás során végzett *tevékenység* jelölésére, valamint arra, hogy a tevékenység során az ismétlés igényét, illetve egy-egy tevékenység változatban való megjelenését, illetve a belső motiváció megmutatkozását jelöljük. Ez a leírás a videófelvételek elemzésénél nyújtott tartalmi támogatást.

A videófelvételek megfigyeléséhez az elemzési séma a szempontsorra alapozva került kialakításra az Observer XT programban, amely a megfigyelés alanyait (a gyermek, a terapeuta, vagy más személy: például a szülők³), viselkedésüket, illetve az azokat befolyásoló változókat tartalmazta.

A gyermekek viselkedésének megfigyeléséhez az önaktualizációs spirál elemeit csoportokba soroltam, amelyek viselkedéshez való hozzárendelése a megfigyelő megítélésétől függött. Belső összetevőként azonosítottam az egyéni *affektív viszonyulásait* (akaraterő megjelenése, kompetencia érzése, sikerélmény megélése, a megelégedés). A külső ráhatásokra bekövetkező tényezők voltak az érdeklődés, a szenzoros inger és az interakcióban résztvevő másik személytől, vagy saját cselekedetből származó tapasztalati visszacsatolás. A sikeres integrációs folyamat jeleként értelmeztem egy tevékenység során az új ötlet (vagy egy tevékenység variációja), vagy az ismétlés igényének megjelenését, illetve a külső megfigyelő számára megfigyelhető adaptív viselkedéseket (egy cselekvés helyes tervezése és kivitelezése, az önkontroll, az önszabályozás megjelenése).

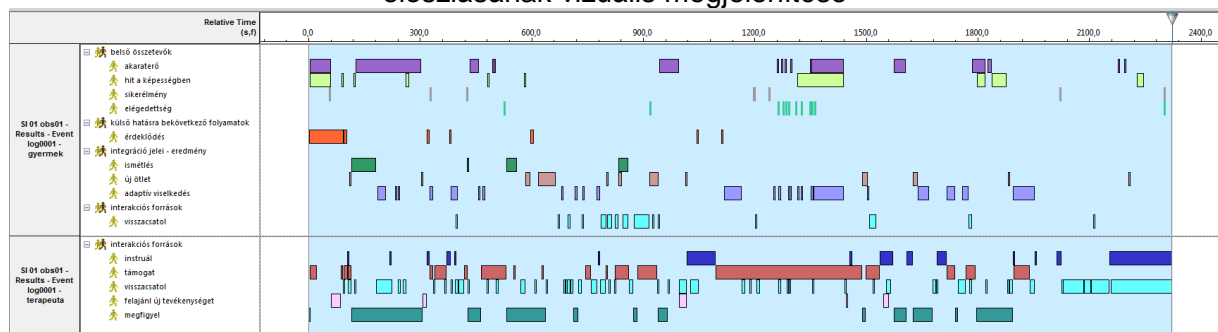
Az *kódolási séma (SI01)* a személyek viselkedésének jellemzőit tartalmazta módosítók hozzárendelésével. A módosítók között szerepelt egy-egy kategória nyelvi megjelenésének formája (szóban, nonverbálisan vagy közvetlen utalás nélkül a cselekvések során nyilvánult meg), a megfigyelhetőség jellege (közvetlenül vagy közvetve), az érzelmi töltet jelölésére egy 1-5-ig terjedő skálaérték (1 – negatív, 3 – semleges, 5 – pozitív), illetve a cselekvési motiváció forrásának megadásához a külső, illetve a belső forrás. Mivel a kódolás időigényes, a megfigyelési szempontok egyszerűsítésére létrejött egy egyszerűsített változat is.

A jól megfigyelhető elemek között a *motiváltság*, az *adaptív viselkedések*, az *ismétlés igénye*, a *visszacsatolások*, a *sikerélmény* és az *új ötletek, variációk* megjelenése szerepeltek. Olyan jelenségek, mint az öröm, a *mosoly* nem voltak egyértelműen azonosíthatóak a szempontrendszer szerinti értelmezéshez.

A kategóriák előfordulásának gyakorisága és időtartama

Az ábrák a két foglalkozáson azonosított kategóriák előfordulásának gyakoriságát és eloszlását szemléltetik a megfigyelés teljes időtartama alatt (a foglalkozások megfigyelt hossza 30-35 perc volt alkalmanként).

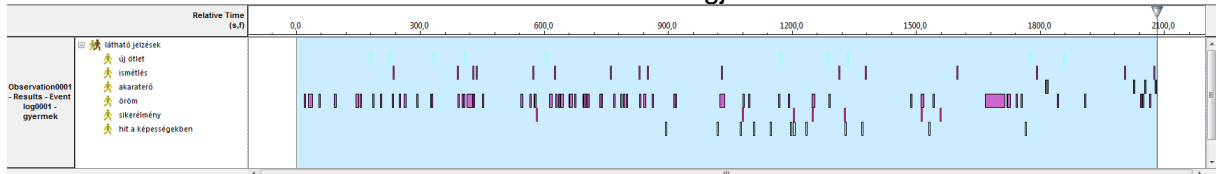
2. ábra. SI01-es megfigyelés: A megfigyelési kategóriák előfordulási gyakoriságának és eloszlásának vizuális megjelenítése

³ Bár a terápia jellemzője a szülő részvétele, az általam megfigyelt foglalkozásokon csak a gyermek és a terapeuta volt jelen mindkét esetben.

A foglalkozáson előforduló kategóriák regisztrációs ábráján (2. ábra) jól látható a kategóriák változatos és gyakori megjelenése. A terapeuta viselkedésében a visszacsatolások aránya volt a legnagyobb, illetve a támogatás nyújtása, tehát a gyermek tevékenységének kísérése, az „együttjátás”, illetve a biztonságos környezet biztosítása.

3. ábra. SI02-es megfigyelés: A megfigyelési kategóriák előfordulási gyakoriságának és eloszlásának vizuális megjelenítése

A foglalkozásokon előforduló kategóriák jellemzőit az 1. és 2. táblázat tartalmazza. Az SI01-es megfigyelés alatt leggyakrabban a gyermek részéről viselkedésének adaptivitása azonosítható volt, ami cselekvéses formában nyilvánult meg, tehát nyelvi utalás nem történt rá. Ugyanígy akaraterője és elégedettsége is gyakran megfigyelhető volt. Figyelmet érdemel, hogy a képességeibe vetett hitre való utalások nem minden esetben a képességre, hanem a kompetencia hiányára is kiterjedtek. A terapeuta viselkedésében legtöbbször a visszacsatolás adása volt azonosítható, amely azonban főként verbális formában történt.

1. táblázat. Az SI01-es megfigyelés során előforduló megfigyelési kategóriák gyakorisága és jellemzői

SI 01-es megfigyelés			
Személy	Viselkedés	Előfordulás száma (alkalom)	Előfordulás csatornája (alkalom száma)
Gyermek	Adaptív viselkedés (helyes tervezés és kivitelezés)	26	cselekvéskor (16)
	Akaraterő	17	cselekvéskor (8)
	Új ötlet	12	cselekvéskor (9)
	Hit a képességekben	10	verbálisan (5), cselekvéskor (5)
	Visszacsatolás	15	verbálisan és nem verbális utalás (6-6): saját test megtapasztalásával (11)
Terapeuta	Visszacsatolás	54	verbálisan (44): helyesbít, bátorít vagy elgondolkodtat

Ugyanakkor a második megfigyelés alkalmával (2. táblázat) a redukált szempontsor alapján nagyon gyakran megfigyelhető volt az öröm kategóriája a gyermek viselkedésében, azonban ez nem volt egyértelműen értelmezhető a spirál elemeként. A hétéves lány sokkal gyakrabban használt verbális utalásokat, amelyek hatására viselkedésének célja közvetlenül volt megfigyelhető.

2. táblázat. Az SI02-es megfigyelés során előforduló kategóriák gyakoriságának jellemzői

<i>SI 02-es megfigyelés</i>			
<i>Személy</i>	<i>Viselkedés</i>	<i>Előfordulás száma</i>	<i>Módja</i>
Gyermek	Hit a képességekben	12	verbálisan, direkt módon
	Ismétlés	16	verbálisan, direkt módon vagy cselekvéskor
	Öröm	65	mosollyal vagy nyelvi kifejezéssel
	Új ötlet	10	verbálisan, direkt módon, belső hatásra

A megfigyelés tartalmi elemzése során logikai mintázat volt megfigyelhető a kategóriák előfordulásában időnként. A mintázatban tükröződött az érdeklődés, a hit a képességben, illetve az akaraterő egymáshoz kötöttsége, illetve az érdeklődést követően a visszacsatolások és a terapeuta támogatását követően a helyesen kivitelezett cselekvés öröme.

Következtetések és további javaslatok

A megfigyelés alátámasztotta, hogy az önaktualizáció spirális folyamatát leíró összetevők előfordulása megfigyelhető volt egy szenzoros integrációs terápiás foglalkozás alatt is. Az elemek kapcsolata egymásra építkezően jelent meg, amit a gyermek-terapeuta interakció a megerősítés, visszajelzés révén felerősített.

Kategóriánként megoszlott a nyelvi és nem nyelvi kifejezőmód aránya, amely még inkább indokolja, hogy igényelt a pedagógus figyelme a gyermek cselekedeteinek követésében. Ennek életkori kötöttsége azonban további vizsgálatot igényel. A szenzoros integráció megvalósulására utaló tevékenységek között szerepelt az ismétlés vagy a minél tovább folytatás igénye, a variációk megjelenése, illetve a cselekvést kísérő pozitív érzelmi töltet.

A megfigyelési szempontsor a kutatás céljaira alkalmazhatónak bizonyult, egyszerűsített formája azonban nem adott lehetőséget a mélyebb összefüggések feltárására, így annak használata nem javasolt az interakciók értelmezhetőségéhez. Olyan viselkedések kihagyása javasolt, melyek kategóriába sorolása nem egyértelmű (pl. öröm).

A kutatás további iránya a terápiás folyamat interakcióinak vizsgálata, mely választ adhat arra, hogy milyen hatékonysággal szerepelnek egyes pedagógiai és tárgyi eszközök a szenzoros integráció elősegítésében. Emellett a kutatás rámutatott, hogy a szempontsor a pedagógiai irányítás minőségének megfigyelésére is alkalmas, ugyanis a terapeuta tevékenységében a megfigyelt kategóriák előfordulása a direktivitását, vagy facilitátori szerepét kimutatja. Javasolt azonban egy-egy foglalkozást vezető szakember hosszabbtávú megfigyelése abból a szempontból, hogy mennyire állandó jellemzője a vezetési stílusa, vagy mennyire befolyásolja a gyermek problémája, életkora, a terápiás célok, vagy az adott terápiás tér és tevékenység.

Összegzés

Összefoglalva tehát a kutatás a videós interakcióelemzés technikájával szenzoros integrációs terápiás foglalkozások belső történéseinek elemzésére építkezett. A gyermek és a terapeuta közös tevékenységében a gyermek viselkedésében regisztrálta azokat az alkalmakat, amelyek az önaktualizációhoz szükséges pszichés, kognitív, affektív és idegrendszeri folyamatok lezajlásának jeleiként értelmezhetők. A vizsgálat a megfigyelhetőség tesztelését és kipróbálását célozta, azonban nagymintás vizsgálat előkészítéséhez szolgált tapasztalatokkal. Az eddigi eredményekre alapozott kutatás lényeges információkhoz juttathat a gyermekek viselkedésének a tartalmi elemzéséből származó adatokkal, amelyek az elméleti modell által használt fogalmak pontosabb megragadását teszik lehetővé a pedagógiai gyakorlat szempontjából. Ez pedig különösen hasznos lehet a kezdő szakemberek számára munkájuk tudatosabb végzésében.

Irodalomjegyzék

- Ayres, A. J. (1972). *Sensory integration and learning disorders*. Los Angeles: Western Psychological Services.
- Falus I. (szerk.) (2004). *Bevezetés a pedagógiai kutatások módszereibe*. Budapest: Műszaki.
- Gyarmathy É. (1998). A tanulási zavarok szindróma a szakirodalomban. *Új Pedagógiai Szemle*, 48 (10).
- Jászberényi M. (2007). *Tájékoztató füzet az óvodás korú (3-6 éves) gyermekek szenzomotoros integrációjának vizsgálatához*. Budapest: Fogyatékos Gyermekek, Tanulók Felzárkóztatásáért Országos Közalapítvány.
- Maslow, A. (2003). *A lét pszichológiája felé*. Budapest: Ursus Libris.
- Miller, L. J., Anzalone, M. E., Lane, S. J., Cermak, S. A., & Osten, E. T. (2007). Concept Evolution in Sensory Integration: A Proposed Nosology for Diagnosis *The American Journal of Occupational Therapy*, 61 (2).
- Pléh Cs. (2012). A pozitív pszichológiai szemlélet előfutáiról. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 67 (1), 13-18.
- Reményi T., Schaefgen, R., & Gereben Ferencné (2014). Szenzoros integrációs terápiák alkalmazása a gyógypedagógiai fejlesztő munka gyakorlatában. *Gyógypedagógiai Szemle*, (4).
- Rogers, C. (2008). *Valakivé válni. A személyiség születése*. Budapest: Edge.
- Schaefgen, R- (2007). *Praxis der Sensorischen Integrationstherapie*. Stuttgart: Thieme.
- Scheepers, C. (2006). *Ergotherapie. Vom Behandeln zum Handeln. Lehrbuch für die praktische und theoretische Ausbildung*. Stuttgart: Thieme.
- Szvatkó A. (2002). Hiszen ez játék! – Szenzoros integrációs terápiák a fejlesztésben. In Martonné Tamás Márta (szerk.), *Fejlesztő pedagógia*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Varga I., & Szvatkó A. (1993). Jean Ayres szenzoros integrációs terápiájának néhány alapelve I. *Óvodai Nevelés*, (4), 114-116.